

SZABADOS JÁNOS

A „titkos levelezés” szerepe a 17. századi Habsburg–oszmán diplomáciában*

The Role of „Secret Correspondence” in 17th Century Habsburg–Ottoman Diplomacy. For the Habsburg Monarchy it was very important to collect and evaluate up-to-date information on the Ottoman Empire. It became necessary in the 1620s to organize, alongside couriers and other channels of correspondence, a cost-effective and sustainable system with which to transmit news and, in part, intelligence. In this essay, I present the “institution” known as the “Secret Correspondence” and the history of the organization and reorganizations of the system. I also establish a typology of the people involved in the correspondence. In the first half of the seventeenth century the “Secret Correspondence” had to be reorganized several times.

Keywords: Habsburg–Ottoman diplomacy, intelligence, flow of information, information channels, typology of the informants

Bevezetés

A Habsburg–oszmán diplomácia iránti kutatási érdeklődés az utóbbi évtizedekben örvendően módon megnőtt. A 17. század első felének (1606–1663) békeidőszaka is nagy érdeklődésre tart számot.¹ Jelen tanulmányban a Habsburg Monarchia és az Oszmán Birodalom közötti kommunikáció egyik fontos csatornáját vizsgálom, nevezetesen a „titkos levelezés” (németül „Geheime Korrespondenz”) néven ismert intézményt. A Bécs és Konstantinápoly közötti levelezés folyamatossága nagy hatással volt a két birodalom kapcsolataira. Ez első sorban a Habsburgok számára volt kiemelt jelentőségű, mivel segítette őket abban, hogy szorosan nyomon követhessék az Oszmán Birodalom politikáját, gyorsabban hozzáférhessenek a vonatkozó hírekhez és információkhoz, ami megkönnyítette európai politikájuk

* A tanulmány a HUN-REN–SZTE Oszmán Kori Kutatócsoport munkájának keretében készült. A tanulmány rövid magyar nyelvű összefoglalója a német nyelven megjelentetett könyvben és egy angol nyelvű tanulmányomban közzétett információknak, kiegészítve azokat a legfrissebb szakirodalommal. Vö. Szabados 2023a, 45–59, 62–66, 69–73, 76–84, 88–95, 103–107, 127–132; Szabados 2023b, 114–214. Ebben a tanulmányban a rendszer tagjairól készített táblázatot nem közlöm. Vö. Szabados 2023a 334–338; 2023b, 212–214.

¹ A vonatkozó szakirodalmat az adott helyen fogom feltüntetni. A témában összefoglaló jelleggel, további, itt fel nem sorolt hivatkozásokkal ld. Szabados 2023c, 150–163; legújabban a témában: Cziráki 2024.

alakítását, különösen a harmincéves háború idején és az azt követő években. Az alábbiakban áttekintem a „titkos levelezés” historiográfiáját, felvázolom a rendszer kialakulását és változásait 17. század első felében (1623–1658) a történelmi és politikai kontextusba ágyazva, valamint bemutatom a szervezésében részt vevő diplomatákat is. Emellett megvizsgálom a párhuzamos információs csatornákat, és tipológiát állítok fel a rendszer tagjait illetően, aminek segítségével jobban megérthetjük, hogyan működött a Habsburgok hírszerzése a kora újkori Oszmán Birodalomban.

Történelmi és politikai kontextus

Az 1526. évi mohácsi csata meghatározta a következő évtizedek politikáját, mivel nem sokkal utána a Habsburg Monarchia a Magyar Királyság egy részét meghódító Oszmán Birodalom közvetlen szomszédja lett.² A várháborúk lezárását követő 1568 utáni békeidőszak lehetőséget adott a titkos diplomácia kibontakozására,³ de a század végi tizenöt éves háború (1591–1606) megszakította ezt a folyamatot. Az 1606 novemberében megkötött zsitvatoroki béke új lehetőséget biztosított a békés diplomáciai kapcsolatok újrakezdésére, különösen a harmincéves háború (1618–1648) idején.⁴ Ekkor ugyanis mindkét birodalom konfliktusba keveredett a különböző hadszíntereken, így kénytelenek voltak fenntartani egymással a békét, bár ez a béke törékenynek mutatkozott, és többször is meg kellett erősíteni (1615/1616, 1618, 1625, 1627 és 1642). A harmincéves háborút követően a két birodalom nem kezdett új háborút egymással, hanem inkább ismételtlen meghosszabbították a békét 1649-ben.⁵ Minden békeszerződést ünnepélyes főkövetség kíséretében erősítettek meg, de ilyen típusú követségeket nem feltétlenül csak újabb békekötés alkalmával küldtek.⁶ A követek (főköveti vagy *internunciusi* minőségben) is szerepet játszottak a „titkos levelezés” megszervezésében és működtetésében, de a tényleges működtetésért az Udvari Haditanács (*Hofkriegsrat*) „szakértői”, és a mindenkor konstantinápolyi állandó követ (*rezidens*) felelt. Ennek ellenére különböző okokból (például egy tag halála vagy a politikai körülmények) a 17. század derekáig (1658-ig) néhány alkalommal szükségessé vált a rendszer újjászervezése.

A kora újkori kommunikációs forradalom

A kora újkorban zajlott az úgynevezett kommunikációs forradalom, amelynek az újabb kutatások alapján kevésbé volt köze a nyomtatás feltalálásához, sokkal inkább az infrastruktúrában bekövetkezett változásokhoz.⁷ A postarendszer gyorsan fejlődött, és ez hozzájárult a jobb és gyorsabb levelezéshez. A Német-római Birodalom postáját a Thurn und Taxis család birtokolta hűbérként. A Habsburg örökös tartományokban működő postaszolgálat a Paar család kezében volt, bár a Magyar Királyságban 1622 után egy ideig létezett a

² A hódítás folyamatára és az 1526 és 1541 közötti eseményekre ld. Pálffy 2010, 50–69; Ágoston 2022, 24–189.

³ Részletesebben ld. Pálffy 1999, 40–47.

⁴ A harmincéves háború alatti diplomáciára ld. Hiller 1992, 22–93.

⁵ A békeszerződésekre ld. Papp 2018, 95–99.

⁶ Szabados 2021a, 736–737.

⁷ Behringer 2003, 9–25; Bethencourt–Egmond 2013.

postamesteri intézmény.⁸ Az új rendszer a jól működő infrastruktúrával gyorsabb és könnyebb kommunikációt tett lehetővé, ami az európai társadalmakra és kultúrákra is pozitív hatással volt.⁹ A hivatalos levelezéssel párhuzamosan léteztek nem hivatalos kommunikációs formák is, amelyeket többnyire rejtjelezéssel (azaz különböző titkos írásokkal) bonyolítottak, és amelyeket a fontos, de nem nyilvános információk továbbítására használtak.¹⁰

A kora újkori hírszerzésnek már jelentős szakirodalma van.¹¹ Az Oszmán Birodalommal kapcsolatban két művet érdemes kiemelni. John-Paul Ghobrial megvizsgálta a Konstantinápoly, London és Párizs közötti összetett információáramlást a 17. század végére vonatkozóan.¹² Ioanna Iordanou pedig alapos elemzést végzett Velence kiterjedt európai és Európán kívüli (Oszmán Birodalom) hírszerzését illetően.¹³

Az alábbiakban egy másik típusú kommunikációs csatornát vizsgálok, amely kifejezetten Bécs és Konstantinápoly között, az Oszmán Birodalom európai területein működött, és amely a „titkos levelezés” nevet viselte. Mivel a postarendszer átfogó reformjára az 1620-as években került sor, kézenfekvőnek tűnik a feltevés, hogy a „titkos levelezés” alapítása is ehhez a reformhoz kapcsolódhatott, bár erre nézve egyelőre nem állnak rendelkezésre bizonyító erejű források. Egy Bécsben fellelhető dokumentum szerint a Johann Jakob Kurz von Senftenau portai követsége (1623–1624) alatti kommunikáció jelentősége miatt II. Ferdinánd 1623 őszén elrendelte a posta helyreállítását Mosonmagyaróvár, Győr és Komárom között.¹⁴ Ehhez azonban szükséges hozzátenni, hogy a császári posta és a Habsburg örökös tartományok postarendszere esetében hivatalos, állami kommunikációs rendszerekről volt szó. Ezzel szemben a „titkos levelezés” nem hivatalos kommunikációs csatornaként funkcionált.

A „titkos levelezés” historiográfiája

A korábbi szakirodalomban olvasottakkal ellentétben véleményem szerint a „titkos levelezés” hálózata elsősorban a Bécs és Konstantinápoly közötti gördülékenyebb kommunikáció infrastruktúráját biztosította, és – mint látni fogjuk – ez az infrastruktúra mindig dinamikusan alkalmazkodott a körülményekhez. A rendszer egyes elemeivel már foglalkozott a kutatás, de a működési mechanizmusait a 17. század első felére vonatkozóan még nem tárták fel részleteiben, ami egyes források értelmezésében félreértésekhez vezetett.

A „titkos levelezés” rendszere már a 20. század elején ismert volt a kutatók előtt. A numizmatikus Carl von Peez ebben az időben hívta fel a figyelmet az 1665 után Budán, Belgrádban és Szófiában tevékenykedő levelezőkre, de a rendszer 17. század második felében

⁸ A Thurn und Taxis családra és a Német-római Birodalomban működő postarendszer fejlődésére ld. Behringer 1990; a Habsburg Monarchia postarendszerére ld. Winkelbauer 2013, 69–80.

⁹ Behringer 2003, 51–688.

¹⁰ A kora újkori titkosírásokra ld. az alábbi kötet tanulmányait: Rous–Mulsow 2013; magyar vonatkozásban ld. Láng 2015.

¹¹ A legfontosabb munkákat összefoglalóan ld. Szabados 2023a, 23–29.

¹² Ghobrial 2013, *passim*.

¹³ Iordanou 2019, 28–227.

¹⁴ *Quam necessarium sit, ut postae ordinariae maxime hoc tempore bellico et oratore nostro regio Constantinopoli existente ad varia incommoda avertenda, Ouarimo versus Jaurium et Comorrhama restaurantur et redintegrentur, hoc nos ipsi facili coniectura assequi potestis.* II. Ferdinánd a Magyar Kamarának, Bécs, 1623. október 17. (ÖStA FHKA SUS APA Kt. 6. fol. 156.).

való működését nem vizsgálta szisztematikusan.¹⁵ Ez utóbbi a téma legkorábbi magyar kutatóiról is elmondható. Takáts Sándor és Erdélyi Gyula munkáikban név szerint említik a rendszer szereplőit, és hangsúlyozzák, hogy ezen – a pasák mellett szolgáló íródeákokkal ellentétben már nem magyar – szereplők megjelenése kiszorította a magyarokat a hírszerzési rendszerből.¹⁶ Peter Meienberger is szentelt néhány oldalt a Johann Rudolf Schmid Habsburg-diplomata életéről készített könyvében a „titkos levelezésnek”. A történész fontos megállapításokat tett a rendszer működéséről, és külön kezelte azt a hírszerzéstől.¹⁷ Hiller István vonatkozó munkáiban a „titkos levelezést” hírszerzési rendszerként értelmezte, de megállapításai bizonyos pontokon további tisztázásra szorulnak, például annak tekintetében, hogy mi volt/mik voltak a rendszer pontos funkciója/funkciói.¹⁸ Kerekes Dóra részletesebben vizsgálta a „titkos levelezést” a 17. század második felére vonatkozóan, illetve a Keleti Kereskedelmi Társaság (*Orientalische Handelskompanie*) rendszerben betöltött szerepére helyezve a hangsúlyt.¹⁹ Ugyanígy a visszafoglaló háború (1683–1699) idején Konstantinápolyban tartózkodó tolmácsok (az ő terminológiájában a „titkos levelezők”) tevékenységét is vizsgálta, mert akkortájt ezek a személyek Konstantinápolyban maradván titkos jelentéseket írtak és küldtek Bécsbe.²⁰ Újabban Cziráki Zsuzsanna mutatta ki a császári főtölmácsok – elsősorban Michel d’Asquier (1625–1665) és Franz Mesgnien von Meninsky (1665–1699) – „titkos levelezés” szervezésében betöltött kiemelkedő szerepét.²¹ Kerekes Dóra a kutatásai alapján arra a következtetésre jutott, hogy a „titkos levelezés” modern értelemben vett hírszerzési rendszernek tekinthető.²² Úgy tűnik azonban, hogy a rendszer összetettebb volt a puszta kémkedésnél, és inkább tekinthető hírszerzési és hírtovábbítói rendszernek. Az alábbiakban ezt járom körbe részletesebben, bemutatva a rendszer folyamatos alakulását.

A rendszer létrehozásának okai és a megvalósítás

A harmincéves háború kitörése után öt évvel, Bethlen Gábor erdélyi fejedelem (1613–1629) Habsburgok ellen a Magyar Királyság területére vezetett második hadjárata alatt (1623–1624)²³ küldte az udvar Johann Jakob Kurz von Senftenau követet a Portára, többek között egy új kommunikációs rendszer életre hívásának céljából. A cél rendkívül pragmatikus volt: a Bethlen támadásai révén meggyengült információáramlást a lehető legköltséghatékonyabb módon újjászervezni – Belgrád és Konstantinápoly között évi 500 tallér alatti költségen –, hogy a velencei hírszerzésnek való kitettséget is minimalizálhassák ezzel.²⁴

¹⁵ Peez 1916, 5–11, 16.

¹⁶ Takáts 1915, 167–168; Erdélyi 1936, 51.

¹⁷ Meienberger 1973, 83–86.

¹⁸ Hiller 1998, 208–215; Hiller 1999, 157–169.

¹⁹ Kerekes 2008, 295–297; Kerekes 2010, 138–148.

²⁰ Kerekes 2004, 1202–1218; Kerekes 2007, 1227–1257.; Kerekes 2010, 149–225.

²¹ Cziráki 2024, 117–118.

²² Kerekes 2014, 105–128.

²³ B. Szabó 2014, 62–65.

²⁴ Az instrukcióiban a következő állt: *Doch aber daß die besoldung auf bayden örthern [ti. Belgrád és Szófia] sich nit höher in allem, dan zumaist auff 500 Rtl. erströckhe* (ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 109. Konv. 1. fol. 58. II. Ferdinánd Kurznak, h. n. [Vienna?], d. n. [1624?]).

A diplomata az utasításait követve megfelelő embereket toborzott, elsősorban budai, belgrádi és szófiai kereskedőket. Velük abban állapodtak meg, hogy bizonyos összegért évente tizenkétszer fogják továbbítani a leveleket Bécs és Konstantinápoly között. Ez a megoldás valóban költséghatékonyabb volt, hiszen a futárok küldése alkalmanként 240 tallérba került.²⁵ Kurz Konstantinápolyból hazatérve olyan embereket toborzott, akiket alkalmasnak tartott a feladatra, és akik hajlandóak voltak azt vállalni. Így Szófiában Hironimo/Girolammeo Grassi (240 tallér),²⁶ Belgrádban Matteo Sturani²⁷ (240 tallér) és Budán Giovanni Pellegrini (160 tallér) vállalta a levelek továbbítását, így a költségeket Belgrádban és Szófiában az előírt 500 tallér alatt tudták tartani.²⁸ Ők mind raguzai kereskedők voltak, Grassi és Sturani pedig már korábban is nyújtottak szolgálatot a Habsburgoknak.²⁹ Az újonnan létesített levelezési rendszer működtetéséért feltehetően Michael Adolf Althan gróf haditanácsos,³⁰ az Udvari Haditanács titkára, később a szintén haditanácsos Gerhard von Questenberg,³¹ valamint Sebastian Lustrier konstantinápolyi állandó követ (1623–1629) felelt.³²

A „titkos levelezés” tagjai: kísérlet egy tipológia megalkotására

Mielőtt bemutatnám a rendszer működését, a beszervezettek megjelölését szolgáló fogalmakat tisztázom, ugyanis fontos látni, hogy milyen szerepek különíthetők el, legalábbis amennyire a források ezt lehetővé teszik. Már egy korábbi tanulmányomban is jeleztem, hogy szükséges lesz tisztázni a funkciókat.³³ A forrásokban használt „levelező” kifejezés jelentése problematikusnak tűnik. A kifejezés ugyanis rendelkezhet egyszerre „levelező”, „kém” és „levéltovábbító” jelentéstartalommal is.³⁴ A rendszeren belül valójában több funkciót is világosan el lehet különíteni, még ha a fogalmak némelyike néha kétértelműnek is tűnik. Ennek megfelelően azok számára, akik csupán leveleket továbbítottak, a „levéltovábbító” kifejezést javaslom. Azokat, akik elsősorban fontos eseményekről számoltak be titkos jelentésekben, kémeknek hívhatjuk. Az utolsó és legnehezebben meghatározható kategóriába azok tartoznak, akik leveleket továbbítottak és egyúttal kémjelentéseket is írtak. Az ő esetükben két alkategóriát lehet megkülönböztetni: nevezetesen azokat, akik elsősorban kémkedtek és néha leveleket is továbbítottak, valamint azokat, akik elsősorban levelek továbbítására szerződtek, de bizonyos esetekben titkos jelentéseket is írtak. Az

²⁵ Hiller 1998, 211.

²⁶ Girolammeo Grassi nem összetévesztendő Francesco Crassóval/Crassival/Grassival, aki később orvosként kémkedett. Dr. Grassiról ld. még az 50. jegyz. irodalmát.

²⁷ Sturani 1626-ban Rómában járt. Később kém lett, akit levelek továbbításával bíztak meg, és az 1630-as években Krakkóból folytatta hírszerző tevékenységét. Vö. Molnár 2002, 213; ÖStA HHStA Polen I. Kt. 57. Konv. V, VI passim, Kt. 58. Konv. VII, VIII passim. Sturani levelei Arnoldiusnak, Krakkó, 1635. május, június, július, augusztus.

²⁸ ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 109. Konv. 3. fol. 41–43. Kurz végjelentése II. Ferdinándnak. h. n. (Bécs?), d. n. (1624?).

²⁹ Uo.

³⁰ A tizenöt éves háborútól kezdve Althan aktív részese lett a Habsburg–oszmán diplomáciának (Hiller 1992, 23, 26, 36; Molnár 2008, 142–146).

³¹ Brandl–Göncöl–Juhász–Marton–Szabados 2018, 111.

³² Uo. 112–113.

³³ Szabados 2016b, 77.

³⁴ Kruppa Tamás már felhívta a figyelmet a problémára (Kruppa 2016, 97).

említett személyek szintén fizetést kaptak az Udvari Kamarától, ellentétben például Marino Tudisival, aki Althan gróf „magánalkalmazottja” volt.³⁵

Újjászervezési kísérletek 1628 és 1658 között

A „titkos levelezést” a 17. század első felében többször is újjá kellett szervezni. Lustrier, a Habsburgok portai állandó követe volt leginkább érdekelt a két nagyhatalom közötti zavartalan kommunikációban, így gyakran az új csatorna lehetőségét is kereste, de ő figyelmeztette az udvart a háború miatti pénzhiányra is.³⁶ Az 1620-as évek végére, miután 1627-ben a két birodalom tárgyalóbiztosai Szőnyben sikeresen megállapodtak a béke meghosszabbításáról,³⁷ a rendszer sürgős átszervezésre szorult. A ratifikáció Konstantinápolyba való szállításával Johann Ludwig von Kuefstein bárót bízták meg, aki nemrég tért át a katolikus hitre, és *homo novus*ként lépett be a Habsburg–oszmán diplomácia szövevényes labirintusába.³⁸ A ratifikációs okmány átadásán túl megbízták azonban a „titkos levelezés” újjászervezésével is.³⁹ Útjára Michael Starzer, a korábbi portai állandó követ (1610–1622) és Johann Rudolf Schmid egykori oszmán fogoly és a következő portai rezidens (1629–1643) készítettek fel.⁴⁰ Megfelelő „szakember” hiányában azonban csak a már említett Marino Tudisi kísért el szakértőként.⁴¹ Feltehetően korábbi itáliai tanulmányai miatt Kuefstein is az olaszul is beszélő raguzai polgárokat részesítette előnyben mint leendő levéltovábbítókat. Tudisi segítségét is igénybe vette a Porta felé vezető úton, és végül Budán Tomaso Orsinit, Belgrádban Francesco Vlatchy/Vlatkyt, Szófiában pedig Marco Cavalcantit szervezte be.⁴²

Konstantinápolyi tartózkodása alatt azonban Kuefstein inkább a futárján, Wolf Leuthkauffon keresztül küldte a leveleket, ami nyilvánvalóan kihatott a levelezés gyakoriságára.⁴³ Orsini később megbízhatatlannak bizonyult,⁴⁴ így Kuefsteinnek a visszaúton más csatornákat kellett igénybe vennie, és módosítania kellett a korábbi megállapodásokat. Ennek eredményeként először Szófiában egyezett meg egy Stefano Vukovicz (Vuković) nevű személlyel.⁴⁵ Belgrádban aztán mégis a már említett Vlatchy/Vlatky vállalta a Konstantiná-

³⁵ Brandl–Szabados 2020b 85–92, 94–102.

³⁶ ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 110. Konv. 3. fol. 15. Lustrier II. Ferdinándnak, Konstantinápoly, 1626. január 10.

³⁷ Brandl–Göncöl–Juhász–Marton–Szabados 2018, 106–107.

³⁸ Brandl–Szabados 2020a, 149–170.

³⁹ Maga az Udvari Haditanács elnöke, Rambaldo Collalto (1623–1630) bízta meg vele (ELTE EKL G4 Tom. IV. fol. 188. Schmid Kuefsteinnek, Prága, 1628. március 11.)

⁴⁰ Meienberger 1973, 101–113; Cziráki 2022, passim.

⁴¹ Brandl–Szabados 2020a, 165–166. Bár bizonyos kérdésekben a futárja segítségére is számíthatott. Vö. Cziráki 2024, 208., 217., 246.

⁴² ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 112. Konv. Varia 1629–1630. fol. 30, 31, 32. Szerződések Vlatchyval/Vlatkyval, Cavalcantival és Orsinival, 1628. október 17.

⁴³ Sok levél hónapokkal a kelte után érkezett csak meg Kuefsteinhez. Ez megvilágítja, mennyire lassúvá vált ekkor a levélforgalom (ELTE EKL G4 Tom. V. pag. 975–78, 981–86, 987–1001). Esterházy Miklós Kuefsteinnek. Kismarton, 1629. január 31.; II. Ferdinánd Kuefsteinnek, Bécs, 1629. április 20.; Koháry Péter II. Ferdinándnak, h. n. d. n. (1629). Kuefstein jegyzetei alapján ezek a levelek 1629 májusában jutottak el hozzá.

⁴⁴ Brandl–Szabados 2020b, 91.

⁴⁵ ELTE EKL G4 Tom V. pag. 1343, 1345. Szerződés Vukovicz-cal (Vuković-tyal), h. n. (Szófia) 1629. szeptember 10.; Kuefstein Schmidnek. Szófia, 1629. szeptember 10.

poly és Komárom közötti teljes levelezés megszervezését, és ő maga is késznek bizonyult titkos jelentések írására. Valószínűleg ezért kapta meg a meglehetősen magas, 700 talléros összeget.⁴⁶ Komáromban Kuefstein szerződést kötött Papp Jánossal, hogy évi 100 tallérért továbbítsa a leveleket.⁴⁷ A báró tehát sikerrel teljesítette a „titkos levelezés” újjászervezésére irányuló küldetését.

A következő években az új állandó követ, Schmid feladata volt a rendszer működtetése, amit a bécsi császári főtolmáccsal, Michel d’Asquier-vel (1625–1665) együtt végzett.⁴⁸ Schmid is igénybe vette a „titkos levelezést”, de néha megvesztegette a Budára tartó török futárokat, és az erdélyi és velencei postát is igénybe vette.⁴⁹ A korabeli levéltovábbítók kilétéről keveset tudunk. Mivel a harmincéves háború miatt a Közel-Keletről érkező hírek nagyon fontosak voltak az udvar számára, Schmid beszervezte a szintén raguzai Francesco Crasso/Grassi orvost is, aki korábban Budán is tevékenykedett. Dr. Grassi elsősorban hírszerző (kém) volt, és természetesen nem csak a Habsburgok számára.⁵⁰ Schmid támaszkodott továbbá a szintén orvos Andrea Scogardi (eredetileg Johann Andersen Skovgaard) szolgálataira is, aki Moldvába való áttelepülése után rendszeresen tájékoztatta a rezidens követet a moldvai és erdélyi ügyekről.⁵¹ Johann Rudolf Puchheim, 1634-ben a Portára kirendelt főkövet is igyekezett új embereket toborozni, de ennek hosszú távú hatásáról nincsenek releváns adatok.⁵² Schmid és d’Asquier 1637-ben az uralkodónak benyújtott memóriájukban a pénzügyi problémák miatt igyekeztek nyomatékosítani, hogy a hálózat működtetése elsődleges fontosságú lenne.⁵³ Az 1640-es évekre azonban a rendszer az összeomlás szélére került, mivel a harmincéves háború alatt nem volt megfelelő mennyiségű forrás a működtetésre.

Miután Schmid 1643-ban visszatért Konstantinápolyból, az újjáépítés feladatát utódja, Alexander Greiffenklau (1643–1648) örökölte meg tőle. Az udvart ekkoriban I. Rákóczi György erdélyi fejedelem (1630–1648) Magyar Királyság elleni támadássorozata (1644,

⁴⁶ ...das dieser Mann [d. h. Vlatchi] nicht allein zu fortbringung der brieff tauglich, sondern viel mehr wegen großer devotion gegen Eure Kaiserliche Majestät unnd dero Höchloblichen Hause guete vernunftt wissenschaftt des Türckischen Reichs unndt ansehen bey der Ragußischen Nation gehaimbe avisi zu geben, unndt khünfftig Eure Kaiserliche Majestät zu einem türggen krieg sich resolviren sollten, mit haimblichen machinationibus, unnd dergleichen nuzbahre servitiae laisten, auch viel andere darzue bewegen khönte unnd würde (ÖStA FHKA SUS RA Kt. 302 [Fasc. 185A] fol. 305. Kuefstein II. Ferdinándnak. h. n. [Bécs?/Komárom?], d. n. [1629]). Ez az eset inkább kivétel, nem pedig átlagos, ahogy Hiller István véli (Hiller 1998, 210–211).

⁴⁷ ÖStA FHKA HFU Kt. 339. fol. 245, 247. Papp János II. Ferdinándnak, d. n. (1630).

⁴⁸ Meienberger 1973, 80–82; Hamilton 2009, 237–240; Cziráki 2024, passim.

⁴⁹ ÖStA FHKA SUS RA Kt. 314 (Fasz. 186) fol. 266–269. Schmid szakvéleménye a „titkos levelezésről”, Bécs, d. n. (1646). Az Erdélyen át küldött levelekre lásd: *Unter datum 23. und letzten jüngst verwichnen Maii durch Siebenbürgen...* (ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 115. Konv. 2. fol. 69. Schmid II. Ferdinándnak, Konstantinápoly, 1641. június 5.).

⁵⁰ Hiller István összetévesztette Francesco Grassit Girolammeo Grassival, de a két személy nem azonos. A szakirodalom szerint a raguzai Francesco Crasso megfeleltethető Dr. Grassinak, és őt Schmid szervezte be (Meienberger 1973, 88–89; Hiller 1998, 211–212; Molnár 1998, 249; Molnár 2002, 189, 275, 278; Rota 2008, 58–63).

⁵¹ Meienberger 1973, 186, 188; Hiller 1998, 212.

⁵² Szabados 2023a, 65.

⁵³ Hiller 1994, 183–184.

1645)⁵⁴ foglalta le. Ezek a támadások a Bécs és Konstantinápoly közötti levélforgalmat is akadályozták. Ráadásul a Kréta birtoklásáért Velencével vívott oszmán háború (1645–1669)⁵⁵ gyakorlatilag megszüntette a velencei postaszolgálat igénybevételének lehetőségét, noha Greiffenklau ezt a levélküldési útvonalat előnyben részesítette. Mivel a rezidens nem volt képes újraindítani a „titkos levelezést”, Hermann Czernin von Chudenitz-et, 1644-ben a Portára küldött főkövetet bízták meg a feladattal. Azonban úgy tűnik, hogy ez az erőfeszítés sem járt sikerrel. Mind Czernin, mind Greiffenklau igyekeztek leveleiket minden lehetséges módon Bécsbe juttatni, főként futárok, követségi titkárok, az oszmán posta segítségével, sőt néha még Lengyelországon keresztül is. A „titkos levelezés” átmeneti megszűnése nem feltétlenül róható fel nekik. Valójában a korabeli politikai helyzet erősen hatott a kommunikációs csatornákra, és meghatározta a rendelkezésre álló lehetőségeket, így a diplomaták kénytelenek voltak elsősorban megbízható embereikre támaszkodni.⁵⁶

Az említett erdélyi hadjáratok után a rendszert ismét igyekeztek feléleszteni. Greiffenklau másodszor is megbízást kapott az újjászervezésre, ami azonban Johann Dietz császári futár erőfeszítései ellenére sem járt sikerrel a velenceiek elleni háború miatt.⁵⁷ Miután a rezidens részt vett egy politikai merényletben, a helyzet tovább bonyolódott annak diplomáciai következményei miatt.⁵⁸ Ami a hírszerzést illeti, Greiffenklau elsősorban a magyar származású renegát és portai főtölmács (1629–1657), Zülfikár aga információira támaszkodott.⁵⁹ Greiffenklau váratlan halála 1648-ban ismét új lehetőségeket kínált Schmidnek. Már 1647-ben javasolta, hogy vegyék igénybe a Hans Caspar álnéven tevékenykedő, bécsi születésű budai renegát tölmács, Hüszejn csausz szolgálatait, aki később a Habsburg–oszmán határvidék hírszerzési hálózatának fontos kémjévé vált.⁶⁰

1649-ben az akkor már udvari haditanácsos Schmidet a Portára küldték, hogy tárgyaljon a béke meghosszabbításáról.⁶¹ Ő mutatta be az új rezidenst, Simon Renigert,⁶² és újjászervezte a „titkos levelezést” is. Schmid diplomáciai küldetése során Budán, Belgrádban és Szófiában olyan személyeket toborzott, akik alkalmasak voltak a levelek továbbítására, és némi alkudozás után meg tudott állapodni a díjazásukról.⁶³ Titkos jelentésében hangsúlyozta, hogy a rendszer fenntartása érdekében a jövőben is fontos lenne a rendszeres fizetés.⁶⁴ Ezzel egyidejűleg megpróbálta a levelek továbbítását Erdélyen keresztül is megoldani, ami a leggyorsabb útvonalnak tűnt a következő időszakban.⁶⁵ Egy időre tehát helyreálltak a kommunikációs csatornák.

⁵⁴ Czigány 2017.

⁵⁵ Eickhoff 2010, 5–268.

⁵⁶ A témáról lásd: Würflinger 2020, 69–74.

⁵⁷ Uo. 73.

⁵⁸ Cziráki 2016, 24–39.

⁵⁹ Kármán 2016, 56, 60, 65–66.

⁶⁰ Szabados 2016b, 81–89; Szabados 2023a, 35–143. *passim*.

⁶¹ Meienberger 1973, 117–121; Cziráki 2015, 844–866.

⁶² Cziráki 2015, 856–871.

⁶³ A személyek listáját ld. Szabados 2023a, 337; Szabados 2023b, 214. Schmid végjelentése küldetéséről, Bécs, 1649. október 24. (1. link: Brunner–Würflinger 2019).

⁶⁴ Schmid végjelentése küldetéséről, Bécs, 1649. október 11. (Brunner–Würflinger 2019).

⁶⁵ ÖStA HHSa Türkei I. Kt. 121. Konv. 1. fol. 58–59. Schmid III. Ferdinándnak, Konstantinápoly, 1649. április 30; Fundárková 2009, LXIV; Szabados 2016a, 204; Kármán 2011, 290.

1650-ben Johann Rudolf Schmid ismét (már bárói rangban és főkövetként) vitte Konstantinápolyba a békeszerződés ratifikált dokumentumát.⁶⁶ Jelentései alapján követsége során rendszeresen használta a „titkos levelezés” hálózatát, és igyekezett pótolni a megüresedett posztokat (pl. Szófiában), valamint a rendszer szereplőit megfelelő fizetéssel ellátni a jövőre nézve, ezzel megkönnyítve Reniger munkáját is.⁶⁷ Titkos jelentésében ismét hangsúlyozta, hogy a járandóságokat rendszeresen kellene fizetni a gyors információáramlást elősegítendő. Javaslatait kétségtelenül korábbi rossz tapasztalatai inspirálták.⁶⁸

Ettől kezdve a Bécs és Konstantinápoly közötti kommunikáció viszonylag stabilnak mutatkozott. A fő kommunikációs csatornákként egyrészt még mindig a futárok, másrészt az Erdélyen keresztüli levelezés, az oszmán csauszok, illetve a „titkos levelezés” szolgáltak. Rendkívüli események nyilvánvalóan okozhattak fennakadásokat. Johann Dietz császári futár 1651 őszén, küldetése közben bekövetkezett halála komoly, több hónapos késedelemhez vezetett, mivel különböző okok miatt egyszerre minden csatorna megakadt.⁶⁹ A határvidéken elkövetett portyák növekvő száma azonban elengedhetetlenné tette, hogy a levelek legalább egy csatornán keresztül minél gyorsabban eljussanak a címzettekhez. 1652 őszén a belgrádi levéltovábbító (a Schmid által korábban beszervezett Baggio) halála további lassulást okozott, és a belgrádi helyzet az év hátralévő részében is bizonytalan maradt.⁷⁰ Reniger egyik Schmidnek írt jelentése szerint 1653 decembere és 1654 decembere között a „titkos levelezés” hálózatán keresztül kilenc levélből mindössze egyet küldött el. Már ez a pusztas tény is jelzi a felvázolt problémák súlyát.⁷¹ 1653-ban Pálffy Pál nádor (1649–1653) halála okozott fennakadást az erdélyi útvonalon, de ezt diplomáciai úton hamarosan sikerült megoldani, bár Wesselényi Ferenc személye és 1655-ös nádorrá választása további zavarokat okozott, mivel II. Rákóczi György erdélyi fejedelem (1648–1660) nem kedvelte őt.⁷²

Az 1650-es évek elején Konstantinápolyban Dr. Scogardi számított az egyik fő információforrásnak, aki rendszeresen jelentett Schmidnek,⁷³ Budán pedig, főként Kara Murád pasa (1650–1653) idején,⁷⁴ a német renegát Hans Caspar.⁷⁵ Az 1650-es évek közepén a „titkos levelezés”, valamint az egész kommunikációs és hírszerzési hálózat nehéz szakaszába lépett. Az új budai pasa, Szári Kenán (1653–1655)⁷⁶ rossz szemmel nézte a titkos információközlést, és letartóztatta az akkoriban levélhordozóként tevékenykedő óbudai bírót. A másik budai levéltovábbító, Peter Vuichich/Vuičić sem merte ellátni feladatát, következés-

⁶⁶ Meienberger 1973, 121–129.

⁶⁷ ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 124. Konv. 3. fol. 7, 20, 24, 91v. Schmid végjelentése, Bécs, 1651. június 10.

⁶⁸ ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 124. Konv. 4. fol. 12–13. Schmid titkos jelentése, Bécs, 1651. június 8.

⁶⁹ Szabados 2016a, 203–207.

⁷⁰ Szabados 2023a, 92.

⁷¹ ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 126. Konv. 3. fol. 65. Reniger Schmidnek, Konstantinápoly, 1654. április 9.

⁷² Szabados 2023a, 93–94; Kármán 2011, 290.

⁷³ ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 126. Konv. 1. fol. 17–18, 136–143, 194–195. Scogardi Schmidnek, Konstantinápoly, 1653. február 10., június 1., június 26.

⁷⁴ Gévy 1841, 40.

⁷⁵ Szabados 2016b, 85–87; Szabados 2023a, 51–191. passim.

⁷⁶ Gévy 1841, 41.

képpen általános félelem légköre uralkodott ebben az időszakban.⁷⁷ Mivel az Erdélyen keresztüli levélküldés is bizonytalannak tűnt ekkoriban, a Reniger és a bécsi udvar közötti kommunikáció néhány hónapig Lengyelországon keresztül zajlott.⁷⁸ Ezenkívül Hans Caspar is nehéz helyzetbe került Szári Kenán idején, és ez tükröződött az általa írt jelentések alacsony számában is.⁷⁹ Végül a szintén raguzai származású Natal de Paulo császári futárnak sikerült helyreállítania a rendszert, pótolva a hiányzó láncszemeket.

II. Rákóczi György 1657. évi Lengyelország elleni hadjárata egészen új helyzetet eredményezett.⁸⁰ A kommunikációs csatornák teljesen megváltoztak a Prágába, majd a császárválasztás miatt Frankfurtba utazó I. Lipót (1655/1658–1705) távolléte, illetve a hadjáratok és a szultáni udvar Drinápolyba költözése miatt.⁸¹ A rendelkezésre álló levelezésből úgy tűnik, hogy a „titkos levelezés” nehézségeit 1656-ban sem sikerült teljes mértékben leküzdeni, mivel sem Budán, sem Belgrádban nem találtak megfelelő személyeket. Egyedül Natal futár és az Udvari Haditanács titkára, Peter Franz Hoffmann küldetését koronázta siker, és ezt követően 1657-ben ismét működött a titkos kommunikációs csatorna.⁸² Renigernek 1657 végén követnie kellett a szultáni udvart Drinápolyba, és ez jelentős változást hozott, mert Konstantinápolyban kellett hagynia valakit maga helyett. Ez a téma azonban meghaladja e tanulmány kereteit.⁸³ Hans Caspar az 1650-es évek végén a hírszerzés vagy levéltovábbítás terén kevésbé volt aktív, mint korábban, a háború is erősen befolyásolta körülményeit és kémtevékenységét, hiszen Budára nem is térhetett már vissza.⁸⁴

Láthattuk tehát, hogy bár a „titkos levelezés” működését 1624 és 1657 között számos pénzügyi és személyi akadály nehezítette, folyamatosan igyekeztek helyreállítani ezt a Bécs számára fontos információs csatornát, amint azt a pénzügyi és infrastrukturális körülmények lehetővé tették.

Összegzés

A jelen tanulmányból több fontos következtetés is levonható. Egyrészt a keresztény vazallusok megkönnyítették az információáramlást a Habsburg Monarchia és az Oszmán Birodalom között. Raguz a kereskedőin keresztül fontos szerepet játszott a Habsburgok által a 17. század első felében kiépített kommunikációs és hírszerzési rendszerben, amelyet „titkos levelezés” néven ismertek. A Habsburgok azonban, amikor lehetőségük volt rá, erdélyi futárokat is igénybe vettek a levelek továbbítására. Ezentúl láthattuk, hogy az információszerezés és az információátadás funkciói egyértelműen elkülönülnek egymástól, így megállapításom szerint a „titkos levelezés” kifejezés alatt inkább magát az infrastruktúrát érdemes érteni. E rendszeren belül ugyanis a csak hírszerzésre alkalmazott kémek által írt jelentéseket is továbbították. Ebből következik, hogy a levéltovábbítók szerepe pusztán az információ egyik pontból másikba való eljuttatása volt (tehát maga a funkció), és az ezt végző sze-

⁷⁷ Szabados 2023a, 106.

⁷⁸ Uo. 105–106.

⁷⁹ Uo. 108–112.

⁸⁰ B. Szabó 2019, 51–243.

⁸¹ A körülményekre és következményekre ld. Szabados 2022a, 259–276; Szabados 2022b, 571–587.

⁸² Szabados 2023a, 129–131.

⁸³ ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 129. Konv. 1. fol. 1. Reniger I. Lipótnak, Konstantinápoly, 1658. január 1.; a további kommunikációs nehézségekre ld. Szabados 2022b, 571–587.

⁸⁴ Szabados 2016b, 88–89; Szabados 2021b, 801–809.

mély tényleges személyazonossága szinte lényegtelen volt, míg a kémek esetében a szóban forgó személyek személyazonossága kulcsfontosságú tényezőnek számított. A rendszer vizsgálata továbbá azt mutatja, hogy az évtizedek alatt felhalmozott tapasztalatokat képesek voltak hasznosítani. Ezt jól példázza, ahogy Johann Rudolf Schmid igyekezett utódjának, Simon Renigernek a legjobb feltételeket megteremteni a levelek továbbításához. Reniger tehát, ellentétben elődjével, Greiffenklauval, Schmidet tekintette mesterének, aki bevezette őt a Habsburg–oszmán diplomácia rejtelmeibe. A rendszer megszervezéséhez és működéséhez elengedhetetlenek voltak a személyes készségek, mivel a diplomaták olasz nyelvtudásukat felhasználva tarthatták a kapcsolatot a szállítókkal és a kémekkel. Hasonlóképpen az új levéltovábbítók toborzásáért felelős futároknak is nagymértékben támaszkodniuk kellett személyes tehetségükre és nyelvtudásukra. Összefoglalva tehát a tehetség, a professzionalizmus és a személyes kapcsolati háló kulcsfontosságú tényezők voltak a Habsburg–oszmán diplomácia megkönnyítésében a 17. század első felében.

Bibliográfia

Levéltári források

ELTE EKL = *ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár*. Budapest. G4 (Kuefstein, Acta et epistolae), Tomus (=Tom.) IV., V.

ÖStA FHKA SUS APA = *Österreichisches Staatsarchiv. Finanz- und Hofkammerarchiv. Alte Postakten*. Wien.

ÖStA FHKA HFU = *Österreichisches Staatsarchiv. Finanz- und Hofkammerarchiv. Hoffinanz Ungarn*. Wien.

ÖStA HHStA Türkei = *Österreichisches Staatsarchiv. Haus-, Hof- und Staatsarchiv. Türkei*. Wien.

ÖStA HHStA Polen = *Österreichisches Staatsarchiv. Haus-, Hof- und Staatsarchiv. Polen*. Wien.

ÖStA FHKA SUS RA = *Österreichisches Staatsarchiv. Haus-, Hof- und Staatsarchiv. Reichsakten*. Wien.

Forráskiadások

Szabados 2023a = Szabados J.: *Die Karriere des deutschen Renegaten (Hans Caspar) in Ofen (1627–1660) im politischen und kulturellen Kontext*. Wien.

Szakirodalom

Ágoston 2022 = Ágoston G.: *Az oszmán hódítás és Európa*. Budapest.

B. Szabó 2014 = B. Szabó János: Bethlen Gábor hadai a harmincéves háborúban. A kora újkori hadügyi fejlődés Kelet-Közép-Európában: az Erdélyi Fejedelemség példája a XVII. század első felében (2. rész). *Hadtörténelmi Közlemények* 127/4: 41–76.

B. Szabó 2019 = B. Szabó J.: *Erdély tragédiája 1657–1662*. Budapest.

Behringer 1990 = Behringer, W.: *Thurn und Taxis. Die Geschichte ihrer Post und ihrer Unternehmen*. München–Zürich.

Behringer 2003 = Behringer, W.: *Im Zeichen des Merkur. Reichspost und Kommunikationsrevolution in der Frühen Neuzeit*. Göttingen.

Bethencourt–Egmond 2013 = Bethencourt, F. – Egmond, F.: *Cultural Exchange in Early Modern Europe. Volume III. Correspondence and Cultural Exchange in Europe, 1400–1700*. Cambridge.

- Brandl–Göncöl–Juhász–Marton–Szabados 2018 = Brandl, G. – Göncöl Cs. – Juhász K. – Marton G. E. – Szabados J.: Kommunikáció és híráramlás. A Habsburg-oldal tárgyalási stratégiája az 1627. évi szőnyi békekötés során. *Aetas* 33/4: 108–124.
- Brandl–Szabados 2020a = Brandl G. – Szabados J.: A megbízás terhe – Johann Ludwig von Kuefstein báró konstantinápolyi nagykövetségének előkészítése 1628-ban. In: *Oszmán–magyar viszony a 16–18. században. Tanulmányok a Magyar Királyság és az Oszmán Birodalom népeinek – magyarok, törökök, rácok, tatárok, zsidók, görögök és egyéb népek – hétköznapjairól; egyén és közösség viszonya*. Szerk. J. Újváry Zsuzsanna. Budapest, 149–170.
- Brandl–Szabados 2020b = Brandl G. – Szabados J.: A Janus-arcú diplomata – Marino Tudisi raguzai kalandor életútja supplicatiója tükrében. *Levéltári Közlemények* 89: 85–102.
- Czigány 2017 = Czigány I.: I. Rákóczi György erdélyi fejedelem királyellenes hadjárata a harmincéves háborúban (1644–1645). In: *Tanulmányok Gebei Sándor 70. születésnapjára*. Szerk. Borbély Z. – Kristóf I. (Acta Academiae Agriensis. Nova Series Tom. XLIV. Sectio Historiae.) Eger, 75–96.
- Cziráki 2015 = Cziráki Zs.: Habsburg–Oszmán diplomácia a 17. század közepén: Simon Reniger konstantinápolyi Habsburg rezidens kinevezésének tanúságai (1647–1649). *Századok* 149/4: 835–871.
- Cziráki 2016 = Cziráki Zs.: Követ vagy szélhámos? A Habsburg diplomácia útvesztői egy konstantinápolyi gyilkosság tükrében. *Aetas* 31/3: 22–39.
- Cziráki 2022 = Cziráki Zs.: Információáramlás és ismeretátadás a Habsburgok konstantinápolyi követei között a 17. század első felében. In: *Az Oszmán Birodalom diadala és bukása. Magyar kutatók tanulmányai az oszmán-török történelemről*. Szerk. Frank T. Budapest, 132–170.
- Cziráki 2024 = Cziráki Zs.: *A Habsburg Monarchia keleti nyelvi tolmácsai a 17. században*. Budapest.
- Eickhoff 2010 = Eickhoff, E.: *Velence, Bécs és a törökök: nagy átalakulás Délkelet-Európában: 1645–1700*. Budapest.
- Erdélyi 1936 = Erdélyi Gy.: A magyar hírszerző-szolgálat a török hódoltság idején, különös tekintettel a budai pasalik területére. In: *Törökhódoltság-korabeli okmányok a Magyar Kir. Hadilevéltárban. Budavár visszafoglalása 250 éves évfordulójának emlékére*. Budapest, 33–58.
- Fundárková 2009 = Fundárková, A.: *Ein ungarischer Aristokrat am Wiener Hof des 17. Jahrhunderts. Die Briefe von Paul Pálffy an Maximilian von Trauttmansdorff (1647–1650)*. Wien.
- Gévay 1841 = Gévay A.: *A budai pasák*. Bécs.
- Ghobrial 2013 = Ghobrial, J. P.: *The Whispers of Cities: Information Flows in Istanbul, London, and Paris in the Age of William Trumbull*. Oxford.
- Hamilton 2009 = Hamilton, A.: Michel d'Asquier, Imperial Interpreter and Bibliophile. *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes* 72: 237–241.
- Hiller 1992 = Hiller, I.: *Palatin Nikolaus Esterházy: Die ungarische Rolle in der Habsburgerdiplomatie 1625–1645*. Wien–Köln–Weimar.
- Hiller 1994 = Hiller I.: Javaslat a Habsburg–török diplomácia reformjára 1637. In: *Scripta manent. Ünnepi tanulmányok a 60. életévét betöltött Gerics József tiszteletére*. Szerk. Draskóczy I. Budapest, 177–187.

- Hiller 1998 = Hiller I.: A „Titkos Levelezők” intézménye. In: *R. Várkonyi Ágnes Emlékkönyv születésének 70. évfordulója ünnepére*. Szerk. Tusor P. – Rihmer Z. – Thoroczkay G. Budapest, 204–216.
- Hiller 1999 = Hiller I.: A Habsburg informátorhálózat kiépítése és működése az Oszmán Birodalomban. In: *Információáramlás a magyar és török végvári rendszerben*. Szerk. Petercsák T. – Berecz M. (Studia Agriensia 20.) Eger, 157–169.
- Iordanou 2019 = Iordanou, I.: *Venice's Secret Service: Organizing Intelligence in the Renaissance*. Oxford.
- Kármán 2011 = Kármán G.: *Erdélyi külpolitika a vesztfáliai béke után*. Budapest.
- Kármán 2016 = Kármán G.: Zülfikár aga portai főtölmács. *Aetas* 31/3: 54–76.
- Kerekes 2004 = Kerekes D.: A császári tolmácsok a magyarországi visszafoglaló háborúk idején. *Századok* 138/5: 1189–1228.
- Kerekes 2007 = Kerekes D.: Kémek Konstantinápolyban: a Habsburg információszervezete és működése a magyarországi visszafoglaló háborúk idején (1683–1699). *Századok* 141/5: 1217–1269.
- Kerekes 2008 = Kerekes D.: A Keleti Kereskedelmi Társaság szerepe a konstantinápolyi (titkos) levelezésben. In: *Redite ad cor. Tanulmányok Sahin-Tóth Péter emlékére*. Szerk. Oborni T.–Krász L. Budapest, 291–301.
- Kerekes 2010 = Kerekes D.: *Diplomaták és kémek Konstantinápolyban*. Budapest.
- Kerekes 2014 = Kerekes D.: Titkosszolgálat volt-e a Habsburgok 16–17. századi „Titkos Levelezői Hálózata”? In: *Kémek, ügynökök, besúgók. Az ókortól Mata Hariig*. Szerk. Katona Cs. Szombathely, 97–136.
- Kruppa 2016 = Kruppa T.: Velence információs csatornái és portai kapcsolatrendszere a kandiai háború időszakában. Vázlat. *Aetas* 31/3: 93–98.
- Láng 2015 = Láng B.: *Titkosírás a kora újkori Magyarországon*. Budapest.
- Meienberger 1973 = Meienberger, P.: *Johann Rudolf Schmid zum Schwarzenhorn als kaiserlicher Resident in Konstantinopel in den Jahren 1629–1643. Ein Beitrag zur Geschichte der diplomatischen Beziehungen zwischen Österreich und der Türkei in der ersten Hälfte des 17. Jahrhunderts*. Bern–Frankfurt am Main.
- Molnár 1998 = Molnár A.: Egy katolikus misszionárius a hódolt Dél-Magyarországon: Don Simone Matkovich. In: *R. Várkonyi Ágnes Emlékkönyv születésének 70. évfordulója ünnepére*. Szerk. Tusor P. – Rihmer Z. – Thoroczkay G. Budapest, 233–250.
- Molnár 2002 = Molnár A.: *Katolikus missziók a hódolt Magyarországon. I. (1572–1647)*. Budapest.
- Molnár 2008 = Molnár A.: Végvár és rekatolizáció. Althan Mihály Adolf és a katolikus restauráció kezdetei Komáromban. In: *Elfelejtett végvidék*. Szerk. Molnár Antal. Budapest, 139–148.
- Pálffy 1999 = Pálffy G.: Hírszerzés és hírközlés a törökkori Magyarországon. In: *Információáramlás a magyar és török végvári rendszerben*. Szerk. Petercsák T. – Berecz M. (Studia Agriensia 20.) Eger, 33–56.
- Pálffy 2010 = Pálffy G.: *A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században*. Budapest.
- Papp 2018 = Papp S.: Az Oszmán Birodalom, a Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia kapcsolattörténete a békekötések tükrében (vázlat és adatbázis). *Aetas* 33/4: 86–99.

- Peez 1916 = Peez, C. von: Die kleineren Angestellten Kaiser Leopolds I. in der Türkei. *Sonderabdruck von dem „Archiv der Österreichischen Geschichte“* 105/1: 211–227.
- Rota 2008 = Rota, G.: The Death of ʿTahmāspqolī Xān Qājār According to a Contemporary Ragusan Source (How to Become a Renegade, 2). In: *Iran und iranisch geprägte Kulturen, Studien zum 65. Geburtstag von Bert G. Fragner*. Bearbeitet von Ritter, M. – Kauz, R. – Hoffmann B. Wiesbaden, 54–63.
- Rous–Mulsow 2015 = Rous, A.-S. – Mulsow, M. (Hrsg.): *Geheime Post. Kryptologie und Steganographie der diplomatischen Korrespondenz europäischer Höfe während der Frühen Neuzeit*. Berlin.
- Szabados 2016a = Szabados J.: Habsburg–oszmán kommunikáció a 17. század derekán. Johann Dietz császári futár halálának körülményei és következményei. In: *Szóra bírt az újkort. KoraiújkorÁSZ. A III. KoraiújkorÁSZ doktorandusz konferencia tanulmányai*. Szerk. Hende F. – Pataki K. – Bodnár-Király T. Budapest, 192–216.
- Szabados 2016b = Szabados J.: A 17. századi Habsburg-hírszerzés „gyöngyszeme” – Hans Caspar budai titkos levelező (1646–1659) munkássága. Vázlat egy nagyobb összefoglaláshoz. *Aetas* 31/3: 77–92.
- Szabados 2021a = Szabados, J.: The Habsburg and Transylvanian Aims related to the Campaign of the Ottomans against the Polish–Lithuanian Commonwealth (1634). *Prace Historyczne* 148/4: 731–743.
- Szabados 2021b = Szabados J.: A Rákócziak Erdélye egy budai renegát tolmács és kém (Hans Caspar) tevékenységének tükrében (1630–1660). *Századok* 155/4: 783–810.
- Szabados 2022a = Szabados J.: „...egyiket megsértvén, mástul semmit sem remélhetvén, egyebet az veszedelemnél magára nem várhatna.” II. Rákóczi György 1657–1658. évi politikája, avagy a fejedelmi cím és Jenő elvesztéséhez vezető út bemutatása a Habsburg Monarchia és a Magyar Királyság szemszögéből. I. rész. *Hadtörténelmi Közlemények* 135/2: 259–289.
- Szabados 2022b = Szabados J.: „...egyiket megsértvén, mástul semmit sem remélhetvén, egyebet az veszedelemnél magára nem várhatna.” II. Rákóczi György 1657–1658. évi politikája, avagy a fejedelmi cím és Jenő elvesztéséhez vezető út bemutatása a Habsburg Monarchia és a Magyar Királyság szemszögéből. II. rész. *Hadtörténelmi Közlemények* 135/3: 571–594.
- Szabados 2023b = Szabados, J.: “Secret Correspondence” in Habsburg–Ottoman Communication in the First Half of the 17th Century. *Hungarian Historical Review* 12/2: 194–223.
- Szabados 2023c = Szabados J. A 17. század első felének Habsburg–oszmán diplomáciája – Források és lehetséges kutatási irányok. *Aetas* 38/4: 150–172.
- Takáts 1915 = Takáts S.: Kalauzok és kémek a török világban. In: *Rajzok a török világból*. II. kötet. Szerk. Takáts S. Budapest, 133–212.
- Winkelbauer 2013 = Winkelbauer, T.: Postwesen und Staatsbildung in der Habsburger Monarchie. *Wiener Geschichtsblätter* 69/1: 9–86.
- Würflinger 2020 = Würflinger, Ch.: Der Balkan im Kommunikationssystem der habsburgischen Diplomatie: Die Schwierigkeiten des Brieftransports zwischen Konstantinopel und Wien in der Mitte des 17. Jahrhunderts. In: *Der Donauraum als Zivilisationsbrücke. Österreich und der Balkan. Perspektiven aus der Literatur- und*

Geschichtswissenschaft. Hrsg. Endreva, M. – Preitschopf, A. – Baramova, M. – Parvev, I. Würzburg, 63–74.

Linkgyűjtemény

1 Link:

Brunner – Würflinger 2019 = Brunner, L. – Würflinger Ch.: Die Internuntiaturs des Johann Rudolf Schmid zum Schwarzenhorn und ihre Akten (1649). In: *Die Internuntiaturs des Johann Rudolf Schmid zum Schwarzenhorn (1649)*. Hrsg. Strohmeyer A. – Vogeler G. Salzburg–Graz: Digitale Edition von Quellen zur habsburgisch-osmanischen Diplomatie 1500–1918. Ed. Strohmeyer A., Projekt 2. <http://gams.uni-graz.at/o:dipko.bbe> (utolsó megtekintés: 2024. május 29.)